



המורדים, הפרנסים והמשורר¹

טוביה בוז'יקובסקי

אל תציבו אותנו על כן, להיבדל מן הגולה

כאור יהל - - -

לא זוהי מחצבתה של התקופה. אל נעטר

לה את דגלי הקרב,

לראות בהם את מיצוייה - - -

הללו שנפלו נשקם-ביד אולי לא

יקבלו את המחיצה

בינם לבין מותן של הקהילות ועד

לגיבורי הפרנסים-ושתדלנים.

(נתן א. "הטור השביעי")

ביום השנה לשואה ולמרד פירסם נתן א. שיר בשם "יום הזכרון והמורדים". הרעיון היסודי של אותו שיר הוא, כנראה, שאין לצמצם ולייחס את תופעות-הגבורה בגיטו רק לאלה שלחמו עם נשק ביד. בשירו זה רואה המשורר את המורדים והלוחמים, כשהם מבקשים ביום-הזכרון, כי לא יפרידו ביניהם לבין המוני בית-ישראל, שלא יקימו חייץ ביניהם לבין הקהילות שהושמדו וכי לא יראו באלה שנפלו כשנשקם בידיהם את הביטוי היחיד לגבורה, אלא חלק שווה-ערך של כל גילויי-הגבורה אשר באו לכלל ביטוי בקרב שאר חלקי העם, שלא יצאו למאבק מזויין נגד הנאצים.

עם שאנו דוחים את דעתו של המשורר, האומר: "מגבורתו ומכבודו חלק העם גם לאבות יהודיים אשר אמרו שואה תמיט עלינו המחתרת" – יש לקבוע כי "הלוחמים והמורדים" שנתן א. שם בפיהם את דבריו, היו מושרשים בהמונים היהודיים במידה כזאת, וכל כך נשמו באווירת הסבל של כל יהודי ויהודי, של הילד חסר-האונים, הזקן והאשה, שלא יוכלו להסכים כי יהפכו אותם לשכבת-סגולה של

¹ משא (75) 11. כ"ד אייר תשי"ד – 27 במאי 1954

גיבורים, שאינם מסוגלים לראות שום גילויים נעלים גם אצל אלה שהמאבק המזווין היה זר להם.

מן התגובות על שירו של נתן א. נוכחתי לדעת, כי יש מקום להבהיר ולמנוע טעות מכל אלה הסבורים שיש להעביר קו מפריד ברור בין הקדושים והגיבורים, בין אלה שנפלו עם נשק ביד, לבין אלה שנפלו כמעונים. אין הבעיה פשוטה כל כך ואין להפריד באורח סכימאטי ופשוט בין גיבורים ללא-גיבורים על-פי הסימן היחיד, ששמו נשק. הכליון והמרד היו קשורים ודבוקים באורח אורגאני עד כדי כך, שלעתים קרובות נתמזגו גבורת הבלתי-לוחם (בדרכו שלו) עם סבלו של הלוחם. במרתפים, בבתים הבווערים, בדרכי הנדודים והטילטולים של בריחה ממאורה אחת לשניה, אי אפשר היה לעתים להבחין במחיצה ממשית בין שני החלקים האלה. נהפוך הוא, לרוב היו שם עזרת-גומלין והבנה הדדית. יהודי זקן ואדוק ליווה את הלוחם בברכה על שפתיו, ולוחם חיפש מחסה לבלתי-לוחם חדל-היישע, כדי להסתירו מפני האויב. באותו בונקר עצמו, נפלו לוחמים ובלתי-לוחמים מידי הגרמנים ודמיהם התערבו אלה באלה.

אך לא רק מבחינה אובייקטיבית, גם מבחינה סובייקטיבית היתה הגבורה היהודית בגיטו רבת-פנים. היא באה לידי ביטוי במאבק העקשני של היהודי הפשוט לקיומו. על אף האיסורים החמורים. היא באה על גילוייה באמונתו העזה של היהודי בנצחון הצדק, בלימוד, בקרי

את עתונות המחתרת והפצתה בימי הרעב הגדול, והמגיפות והטירור. ומי יכול לשכוח אותם בחורי-הישיבה, שבימי האימה והמבוכה הכללית ישבו ב"ישיבה" החשאית שלהם ולמדו דף גמרא, או אותו יהודי, שלא מש ממקומו עד שיסיים את תפילת-המנחה שלו, בשעה שהכול נמלטו בבהלה על נפשם מן הבית העולה באש! לא פחות גילויי-גבורה, ידועים ובלתי-ידועים, גילו יהודים במחזות הריכוז, בדרכים שבהן הובלו יהודים למוות ועל סף תאי-הגאזים. כל צורות הגבורה האלו, שספוגות היו אימי-עינויים, ראויות הן, כמו המרד, שיתפסו את מקומן בזכרון ההיסטורי של העם. העלאתם על נס של גילויי גבורת הבלתי-לוחמים לשכבותיהם השונות אין בה כלל וככלל כדי למעט את דמותם של גילויי-הגבורה של הלוחמים והמורדים. להיפך, יש בכך כדי לרומם את משמעותם ביתר-שאת, כי אילולא ההשפעה והאווירה שיצרו לוחמי-הגיטאות, לא היתה נוצרת האפשרות של גילויי-הגבורה, לצורותיהם האחרות.

שאלה אחרת היא, החורגת מתחום "העובדות ההיסטוריות", - אם אמנם אין חובתו של עם שבכל דור ודור היו בניו מובלים להורג "כצאן לטבח", להעלות כמופת

לדורות הבאים ולמבחינים קשים של מלחמה אשר עוד נועדו לו – דווקא את גילויי הגבורה **האקטיבית**. נדמה לנו שדווקא שליחות **כזאת** ראו לעיניהם משוררינו הגדולים מיל"ג ועד ביאליק ועד ימינו. כי "בעיר ההריגה" קישינוב ודאי שהיו גילויי גבורה פאסיבית נאדרים של קדושים ומעונים; ואף על פי כן – מתוך חוש היסטורי בריא שיש בו חרדה להמשך הקיום הלאומי – ראה ביאליק לכתוב מה שכתב! האמנם אפשר לחנך בנים ובני בנים בדור שלאחר הטבח האיום ביותר בתולדות העם, על שוויון-הערך של גבורה נפשית פאסיבית וגבורת-לוחמים אקטיבית? האין עוד צורך בסמלי גבורה ועמידה על הנפש, התגוננות וחירוף-נפש של "מצדות"? האמנם קל כל כך ליהודים שעוד נכוננו להם מאבקים לחיים – ולמוות לוותר על "דמות עלם ועלמה אשר הגיחו להבקיע או למות"? והאם אפשר להעלים במחי-עט אחד את העובדה הבלתי ניתנת לערעור **כי המרד היה הביטוי העצום והמרוכז ביותר של הגאווה הלאומית היהודית, ושבזו היתה נעוצה המטרה העקבית והמודעת לסכל את תכניות ההשמדה של האויב?** – אולם נשאיר את השאלות האלו לחשובנו האישי של המשורר שראה לכתוב מה שכתב ביום הזכרון למלחמת הגיטאות.

אך למרבה הצער אין מנוס מרושם קשה מזה שמשאירה קריאת שירו של נתן א. בשיר הזה, המונה 300 מלים ומעלה, ישנן שלוש מלים הקובעות אחד המשפטים החמורים והמסוכנים ביותר מכל מה שנכתב ונאמר על תקופת השואה, ואלפי קוראים שאלו את עצמם מתוך רגש של מורת-רוח, כלום זהו הדבר שניתן היה לצפות מעטו של נתן א. ביום-השנה לשואה ולמרד.

בתוך השורה הארוכה של גילויי גבורה יהודית הבריח נתן א. באורח "תמים" למדי את "גיבורי הפרנסים והשתדלנים". הוא עשה זאת בנשימה אחת וכאילו היה זה דבר מוסבר מאליי, שיש להכתיר את אנשי היודנראטים בכתר של גיבורים, יחד עם הלוחמים והמורדים. יש כאן נסיון מסוכן, שבהכרח יגרור אחריו השפעות מוסריות וחינוכיות מזיקות. זוהי מגמה, שהיא קודם-כל מנוגדת לאמת ההיסטורית. קשה על כן להבין, כיצד לא חלה ידו של נתן א. ולא הרגיש את חילול זכרם של הלוחמים והמורדים שיש בכתיבתו בדבר ביטול המחיצה בין אלה שלחמו נגד הנאצים לבין אלה שנכנסו להיסטוריה בשם "יודנראט" הנודע לשימצה.

לדברי המשורר מסתבר, איפוא, כי ביום-השנה לשואה ולמרד צריכים יהודים להתכנס לאזכרות ולהתייחדות הן עם היהודים שנגררו אל תאי-הגאזים והן עם אלה שסייעו לגרמנים לגרור את היהודים למוות, בגלותם לא אחת מידה של יוזמה שעלתה על זו של הגרמנים עצמם. ברשימת הקדושים והגיבורים יש לכלול איפוא הן

את אלה שעונו עד מוות במחנות-הכפייה הגרמניים והן את אלה שסיפקו את מיכסות האובייקטים לעינויי הסאדיסטים הנאצים. (ואגב, "גיבורי הפרנסים והשתדלנים" דאגו יפה-יפה, שבתוך מיסות היהודים שסיפקו לידי הגרמנים לא יימצא אף אחד מבניהם ובנותיהם שלהם, שום קרוב מקרוביהם או מקרב אנשי-חסותם). זכינו איפוא גם לדבר בלתי-צפוי ביותר, שביום-השנה האחד-עשר לאחר החורבן היהודי, בשנת המחילה והכפרה הכללית לפושעי-המלחמה הגרמנים, יגיע גם תורו של נסיון לטהר את שמם של הפושעים היהודים, וזאת דווקא מצד בני אותו עם שנכרת באופן אכזרי כל כך גם בידי פושעים שמקרב יצאו.

אם הגיע המשורר למסקנתו הרת-האסון מחמת ההנחה, שאנשי היודנראטים חדורים היומלכתחילה כוונות טובות, שבהסכימם ליטול על עצמם את תפקידי היודנראט נתכוונו להקל על גורלם של יהודים – הרי זו גישה המעידה על חוסר ידיעת המציאות של הגיטו.

ייתכן שחלק מהם, רובם, או אולי אפילו כל חברי היודנראטים, סברו בראשית פעולתם באמת ובתמים, שיוכלו לפעול טובות, שכוונתם הראשונה לא היתה רה או פושעת. ובכל מה? כלום יש בכך כדי לשנות את מהותם כפי שנתגלתה למעשה? אילו רצו להישאר נאמנים לכוונתם הראשונית, שאפשר היתה טהורה, הרי ניתנה להם האפשרות להיווכח ולעמוד עד מהרה על טעותם. על שום מה עברו איפוא את הגבול ותחת להיות נציגות יהודית כלפי הגרמנים, הם התחילו לשמש נציגותם של הגרמנים ככלפי היהודים? אך לא די בכך ששחו עד מהרה את טעותם הראשונה, הם "טעו" גם טעות שניה ודווקא בזו נעוץ פשעם העיקרי – בנסיונם להציל את עורם שלהם על-ידי ביצוע החוקים הגרמניים נגד האוכלוסיה היהודית.

טעותם היתה מרה. הגרמנים לא יכלו להרשות לעצמם מותרות אלה, שעל-פני האדמה יתהלכו צאצאי הגזע היהודי, ואיפלו הם כלבי-שירות נאמנים ביותר. לעומת זאת הם יכלו להרשות לעצמם השארת מספר מסויים של "יהודים נאמנים" עד לאקט ההשמדה האחרון ולהעניק להם באורח זמני זכויות-יתר, שיהיו משוחררים מן הפחד להיחטף ברחוב על-ידי גרמנים, שיוכלו לישון בשלווה בלא להיגרר ממיטותיהם בלילות או להיעלם בלא שייוודעו עקבותיהם. זכויות-יתר אלו העניקו לבעליהן גם שלטון כלכלי ואדמיניסטרטיבי על היישוב היהודי. האפשרות לנוע באורח חופשי, לשלוט ולנהוג שררה, נוצלה בידי הפרנסים ואנשי-חסדם במידה מאכסימאלית לצורכי פרוטקציה, נטילת שוחד ומעשי-שחיתות, להנאה מחיי הוללות, לצבירת עושר ובילוי במקומות-שעשועים ובתי-קובות בלילות, בשעה שברחובות התגוללו המוני אנשים נפוחי-פן, גוויות של מתים וגוססים, שהחוטפים

השדתוללו ועשו בגיטו כבתוך שלהם. ואכן, "היהודים הנאמנים" התענגו על חיי- מותרות כאלה, ומה גם כאשר ל זה מלווה היה "הבטחה", שלהם לא יאונה כל רע. בכוח ה"הבטחה" הזאת הם לא הסתפקו בביצוע המדיניות הגרמנית של הרעבת האוכלוסיה היהודית, של זריעת מגיפות, פחד ורקבון. ללא כל [יסורי-מצפון] הם סייעו בביצוע השלב [לא קריא...] של השמדת היהודים [...] הגיע גם תורם שלהם [...] והרי הודות להללו זכו [...] יהודים מובלים ל [...] שיהודים אשר היו [...] לבנים ובנים לאבות ישקיעו מרץ רב על כך כדי למצוא באיזה חור בעליית-גג או במרתף, ילד יהודי מוסתר ולהעמיסו על עגלה גדושת ילדים, העומדת ברחוב ומחכה לקורבנות נוספים, לצורך הובלתם בדרכם האחרונה.

"גיבורי הפרנסים והשתדלנים" היו איפוא ראויים לרווחה שזכו לה מידי הגרמנים. אך הם היו ראויים גם למוות שבא עליהם לאחר שמילאו את תפקידם. לעולם לא יימחה כתם-החרפה של עצם העובדה, שאן נמצאו יסודות נפשעים כאלה בגיטו היהודי הנענה והנידון לכלייה. אך החרפה נעשית חמורה וקשה עוד יותר, אשר עתה נשמעים צלילים על טיהור הפשעים, על הצדקת מעשי-הפשעים וכשכבר עתה עוטרים בזרי-דפנה של "גיבורים", בזויי אדם אלה שהמוני היהודים בגיטו ליווים קללה על שפתייהם.

אותם אניני-הרוח ופי-הנפש המסוגלים למחול מתוך רוחב-לב כזה לפושעים היהודים, ועוד יותר מכך – להעמידם בשורה אחת עם המעונים והגיבורים – לא יצליחו לטהר את שמו של אף אחד מאלה. ואם סבור מישוהו, שראש היודנראט היהודי בווארשה, למשל, כיפר על עוונות בהתאבדותו, אין הוא אלא טועה. שהרי דווקא בשעה שנתבררה לו לצ'רניאקוב כוונתם האמיתית של הגרמנים, דווקא ביום שבו ראה, כי נחתם גורלו של היישוב היהודי- שומה היה עליו לחיות, לבוא אל האוכלוסיה היהודית ולגלות לה את האמת כולה, לספר לה ששוב לא נותרה כל תקווה ואין לה מה לסמוך לא על היודנראט ולא על הגרמנים. שהרי הוא היה חייב תשובה לעם, לאחר שכל הימים הולכו שולל. אך דווקא ביום ההוא סילק עצמו מן העולם והשאיר את האוכלוסיה היהודית לחסדי-שמים. מעשה ההתאבדות שלו היה משום הפגנה כי אין לצפות מאנשי היודנראט לנסיגה וכי דרכם אינה דרך המאבק בשום תנאי שהוא.

ויש לזכור גם זאת, שכאשר נטל לידי יורשו של צ'רניאקוב, ד"ר ליכטנבוים, את כהונת היושב-ראש של היודנראט, הוא ידע כבר בבירור ששומה עליו לבצע אותם תפקידים עצמם שבגללם טרף צ'רניאקוב את נפשו בכפו! בשעה ההיא שוב לא נותר מקום לסברה, כבתחילת המלחמה, שאולי ימלאו היודנראטים איזה תפקיד חיובי

לטובת האוכלוסיה היהודית. ואף על פי כן לא היסס יורשו של צ'רניאקוב מלקבל לידיו תפקיד זה. בהנהגתו ביצע היודנראט את ה"אקציה" הגדולה הראשונה, שבה ניספו בווארשה קרוב לארבע מאות אלף יהודים. הוא שקרא לאולוסיה היהודית להתייצב מרצון כדי להישלח "לעבודה במזרח". הוא שפיתה את הקורבנות להעניק 2 קילו לחם וריבה לכל מי שיתייצב מרצונו בתור להישלח "למזרח". הוא שאירגן את סריקת הבתים והרחובות על-ידי המישטרה היודנראטית כדי לתפוס את כל אלה אשר לא נתנו אימון בטענה שאומרים לשולחם "לעבודה" במזרח.

חייב היה נתן א. לנהוג זהירות בשעה שכתב: **"הללו שנפלו נשקם ביד, אולי לא יקבלו את המחיצה בינם לבין מותן של הקהילות ועד לגיבורי הפרנסים והשתדלנים"**. אשר למותן של הקהילות הרינו מסכימים אתו. אך מן הראוי היה לנתן א. שידע את העובדה ההיסטורית, כי "הללו שנפלו נשקם ביד" לא ראו כל אפשרות לפתוח במאבק כלשהו נגד הנאצים אלא אם כן יחסלו תחילה את "הפרנסים והשתדלנים" על מלשיניהם, הפרובוקאטורים שלהם ומישטרים, שהיודנראט שימש להם כמרכז. נראה שהמשורר אינו מוסר לעצמו דין-וחשבון, כשהוא מכבד את זכרם של הפירשטים והלייקינים, אשר חוסלו בידי האירגון היהודי הלוחם. זכותו של נתן א. היא לחלוק על עמדת האירגון היהודי הלוחם, ואין הוא חייב לאשר ולומר שכל מעשיו היו נכונים. אך אם כך הוא הדבר, שומה עליו להיות עקבי ולקבוע שבמאבק שבין האירגון היהודי הלוחם לבין הפרנסים לא ייתכן ששני הצדדים יהיו צודקים בעת ובעונה אחת. שהרי אחד מהם וודאי שלא היה צודק. אך נתן א. הקל על עצמו את המלאכה. אין הוא מביע כל מורת-רוח או הסכמה לגבי ביצוע פסקי-דין של מוות על "יהודים" מצד האירגון היהודי הלוחם. אין הוא אלא מסתפק בדבר של "מה בכך". הוא מתייחס בבוד ובהערצה הן לגבי המבצעים והן לגבי אלה שעליהם בוצעו אותם פסקי-דין.

מאחר שהיה זה שיר יחיד מסוג זה מפרי-עטו של נתן א., לא נותר לנו אלא לקוות שהמשורר עוד יבהיר לנו את הסתירה שבדבריו.

עכ"פ, יכול הוא לומד את הדברים שאמר על גבורת "הפרנסים והשתדלנים" בשמו הוא ועל אחריות מצפונו, אולם אין הוא יול לומר את הדברים בשם "הלוחמים והמורדים" ולשים עצמו פה להם.